

СТАРОБЪЛГАРСКО ЕПИЧЕСКО СКАЗАНИЕ

(Образът на Константин-Кирил Философ
според Пространното житие
от Климент Охридски)

Константин Мечев

Едно средновековно житие не е съвременен художествен разказ. Но все пак то е „прозаично“ изложение, съставено съгласно с естетическите изисквания на своето време. Затова и внимателното вчитане в такива текстове е оправдано, тъй като при съответен подход съвременникът би могъл да се доближи до средновековната мисловност.

Средновековната българска литература и специално нейният „житиен раздел“ обладават доста качества, които са в съгласие с мнението, че литературата на стара България е имала положителна обществена функция. В това отношение Пространното житие на Константин-Кирил Философ от Климент Охридски (авторство, което с убедителни аргументи защити Б. Ст. Ангелов) е един от най-ярките художествени и исторически документи. Изследователи със световно име, като Франтишек Дворник например, са отдали десетилетия от живота си, за да проучат този паметник и да се убедят, че наред с художествеността в него преобладават документалността и историческата достоверност.

Първата уводна мисъл на Кириловото житие има такава форма: „Милостивият и щедър бог, който очаква човешкото спасение, за да бъдат спасени всички и да опознаят истината — той не желае смъртта на грешника, а неговото спасение и живот, макар че той (грешникът) и да се стреми най-много към зло! — не оставя човешкия род да отпадне и да се поддаде на дяволовата съблазън и да погине, а всякога, откакто свят светува, както преди, така и сега не преставя да ни върши много благодеяния: най-напред чрез патриарсите и отците, а след тях — чрез апостолите и праведните отци и учители, избирайки ги от този многобурен живот.“*

На пръв поглед в този текст като че ли всичко казано е най-обикновена църковна фразеология, възхвалява на нямащата граници „божия милост“, що се отнася до човешкото спасение. От друга страна, и словото (погледнато като мисловен и езиков израз) не блести с особена дълбочина и стои твърде близо (защото и оттам е заето) до излинените от преповтаряне църковно-библейски и евангелски фрази.

Разбира се, като църковник по „битова принадлежност“ авторът желае да възслави неизменната „божия благодат“ към винаги грешния човешки род. Съще-

* В. С. Л. Киселков. Пространните жития на свети Кирила и Методия. С., 1942. Нататък цитатите са по това издание.

временно обаче той си е поставил и постигнал по-големи и по-съществени цели. И най-голямата и съкровено вълнуваща го от тия цели е да заяви пред света, че наравно с другите прославили се вече народи и славянският народ е „забелязан“ от бога. На второ място, той желае да „оповести“, че ако този народ и много да е грешил (защото поради невежество неволно се е стремил към злото), той вече е в обсега на „божието внимание“ и на „божествената грижа“. На трето място, житиеписецът е убеден, че макар да не е напътен в *правата вяра* от патриарси, отци, апостоли и мъченици, славянският народ е не по-малко щастлив: неговите наставници са „праведни мъже“ — както след Климент ще „квалифицира“ Константин-Кирил Философ в своето „Сказание за писмената“ и Черноризец Храбър. И фактът, че сред славяните са работили тъкмо такива мъже, не е недостатък, а достойнство, защото колкото повече човешкият род се отдалечава от „прякото общение с бога“ (за което повествува първата библейска книга „Битие“), толкова по-трудно се „печели“ божието благоволение. А славяните са се удостоили, спечелили са такова благоволение: бог им е определил за наставници в „правия път“ дейци, на които не може да не се вярва, че бранят и проповядват божията истина. Така между далечното и непознатото минало (когато човек „непосредствено“ е общувал с бога) и една реална действителност — IX в. (когато в по-голямата си част славяните приемат християнството), е изграден здрав мост. Благодарение на това библейско-християнската терминология звучача разбираемо и конкретно.

Така началото на предисловието към описанието на Кириловия живот идва да изрази преклонението и почитта на Климент към онзи, който има великото право да бъде наричан „славянски просветител и първоучител“. С предисловието личността на Константин-Кирил Философ е поставена във величавото пано на световния напредък — оцветена естествено според схващанията на християнския мироглед. Но и от гледище средновековно, и не по-малко съвременно, личността на Константин-Кирил е поставена в епически художествени и исторически рамки.

* * *

Тръгнал от такава „изходна база“, закономерно и оправдано е нататък в разказа си Климент да се стреми към единство и съгласуваност, т. е. да докаже колко гравитна е историческата му теза. И тази своя задача — нека бъде отнапред казано — той е изпълнил умело. Макар да е бил съвременник на събитията, той улавя и изобразява значителното и трайното в тях и с такта на художник съумява из многообразието от факти да отбере и вмести в разказа си истински същественото, важното и значимото.

Отново със словото на Писанието, при ползуването на което обаче се чувства лично тълкуване, житиеписецът продължава: „А господ знае кои са негови. И на тях той казва: моите овце слушат гласа ми и аз ги познавам. И когато ги повикам, те ме следват. Затова и аз ги дарявам с вечен живот.“ Из тази изцяло заета от евангелието мисъл пряко прозира осъзнатото от Климент — че чрез появата на Константин-Кирил Философ и създаденото от него славянството се е изравнило с другите народи.

Естествено, когато Климент е записвал върху пергаментa словата „вечен живот“, той е имал пред вид и християнската религиозна представа за „загробното безсмъртие“. Но от гледна точка на неговия познат практически усет (така, както е представен в житийната му повест от Теофилакт Охридски и от неговите собствени произведения) зад това кратко изречение може да се види и намек, че народът, който вече има свое писмо, е придобил и „вечен живот“.

Доколко това заключение е уместно, се вижда от следващата мисъл на Климент: „Така направи (господ — К. М.) и в нашето племе, като ни въздигна

този учител, който просвети нашия народ, що беше помрачил ума си със слабост и най-вече с дяволова лъст, та не искаше да ходи в светлината на божните заповеди.“ Внушението е: знаменията и благодатта на „божията милост“ са всякога възможни, големите дела са по силите на всеки, който е проникнат от вяра (съгласно с тогавашните представи), или, както сега се казва, да е уверен в себе си. Така е, защото преодоляването на *дяволовата лъст* не е по-голямо или по-малко от това един народ (както и един човек) да се самоосъзнае: затова и Кирил е изпратен в „нашето племе“, за да просвети „нашия народ“.

Най-новите издирвания по старобългаристика дават основание да се твърди, че именно така трябва да се възприема и „превежда“ на съвременен български език този текст на Климент. За възприемане на израза „*родъ нашъ*“ в посочения смисъл налице е прякото свидетелство на самия Константин-Кирил. При спора си със свещениците-триезичници във Венеция през 867 г. той казва, че на самия него били известни „много народи“ („*роды мнози*“), които славели бога на свой език. И такива „*роды*“ били арменци, грузинци, араби, етиопяни, сирийци и мн. др. Наистина в някои случаи думата „*родъ*“ в старобългарския език означава и *поколение* (често пъти така е в евангелските разкази), но нейното смислово обкръжение в приведения вече откъс от Пространното житие на Кирил дава основание тя да бъде възприета като „племе“. Допълнително доказателство в полза на такова тълкуване е обстоятелството, че сам Климент е бил български славянин по род. В началото на XIII в. ученият гръцки канонист и писател, охридският архиепископ Димитър Хоматиан посочва, че *по род* Климент произлизал от „*европейските мизи*“, които народът (гръцкият) наричал още и *българи*.

Така че обосновано д-р В. Сл. Киселков в последните издания на своя превод на пространните жития на Кирил и Методий на съвременен език оставя израза „*родъ нашъ*“ почти без превод: „*рода ни*“, докато в превода на Христо Кодов в т. III от Събраните съчинения на Климент Охридски (изд. на БАН, С., 1973) е налице един традиционен рецидив: изразът „*родъ нашъ*“ е предаден на сегашна българска реч като „*наше време*“.

* * *

И така, който е определен да бъде учител на многоплеменен народ, какъвто са славяните, и да освободи този народ от *дяволовата лъст*, разбираемо е, че не може да произхожда от незначително семейство и неиздигната социална среда. Той трябва да е потомък на родители с нравствен облик, който да го насочи и научи да осъзнае голямата истина, че до големи дела може да достигне оня, който се посвети да служи на другите. Затова и Кирил е син на бележит баща, на заместник-управителя на гъсто населената с български славяни и през IX в. Солунска област.

Лъв, бащата на Константин-Кирил, е толкова предан и верен на християнството, че изпълнява божии заповеди със старанието и себеотрицанието на библейския страдалец Йов. Това сравнение или, по-точно казано, съпоставка, едва ли е само трафаретно художествено украшение — така присъщо на християнската апологетична литература, за която Старият и Новият завет на Библията са начало и край, когато се търсят образност и естетически модели. Опитът на византийската и на средновековната българска литература убеждава, че колкото понякога тия заемки и подражания да са външни, дълбоко застинали топоси (стилни клишета), неведнъж те носят в себе си и конкретно съдържание, близко до реалността и многообразието на живота.

От Стария завет се знае, че за да „изпита“ вярата на Йов, бог из един път го лишил от семейство, имот и обществена почит. Цял покрит в гнойни рани, Йов лежал дълго на бунището — и тъкмо тогава дяволът дошъл да го изкушава,

да се присмива над „сляпата“ му вяра в бога. Йов обаче не се поддал на никакви лукави нашепвания, не загубил нито за миг основите и началата на упованието си и на убеждението си, че е наказан, защото заслужава наказание. Издържал страшната проверка, Йов бил възнаграден за търпението и страданията си, в името на които понесъл подигравки, укори и присмех. И ако преди имал едно, сетне придобил петдесет и едно — и така във всичко: в имот, в потомство, в засвидетелствувано обществено внимание и подкрепа.

И понеже средновековните писатели, в това число и Климент Охридски, обикновено сравняват своите „герои“ с „персонажите“ на Библията, когато сравнението е много ярко (както е при Лъв и Йов), естествено е да се помисли, че наред с щастieto да има седем живи и здрави деца, най-малкото от които Константин-Кирил, солунският друнгарий е преживял и някакви страдания, които обаче мъжествено е успял да надживее. Допустимо е например длъжността си „друнгарий“ да е заел при съпротива от страна на местната византийска аристокрация, понеже не е бил грък по народност. Инак, ако Лъв и неговата съпруга (която „Успение Кирилово“ именува Мария) не са били славяни, няма здраво обяснение отличното знание на славобългарския език от страна на техните синове Константин и Методий и не може също да се обясни защо с такова себеотрицание те служат на славянството в продължение на десетилетия. Впрочем в един западен исторически извор — т. нар. *Залцбургски аноним*, в който се разказва за покръстването на каринтийските славяни, Методий е наречен направо „славянин от Истрия и Далмация“; доколкото там той е наречен още и *грък* — тази характеристика несъмнено се отнася до вероизповеданието му. А този исторически извор е точно датиран: той е бил съставен през 871 г., цели 14 години преди смъртта на Методий.

Така като на славянин, макар и усвоил византийската образованост и въпреки многоплеменно-народностния характер на Византия, на Лъв не ще е било лесно да стане друнгарий (заместник-управител на Солунската област). И ако той все пак с упоритостта и себеотрицанието на Йов сполучил да заеме това високо служебно място, то му е било „дадено“ и поради политически съображения: българските славяни от областта е трябвало да имат в местното управително тяло свой „представител“.

За връзката на Кирил със славянството подсказва и съобщението на Житието, че веднага след раждането си и докато бъде „отдое“, Константин-Кирил отказвал да приеме мляко от чужда гръд освен от майчината си — за да избуи *от добрия корен добра издънка*, прибавя като допълнение Климент. Взето само по себе си и преценено като художествена метафора, и това разсъждение отвежда към библейската мъдрост и изразност, но „съгласувано“ със сравняването на Лъв с Йов, то прозвучава и като епичен акорд. Пък и настоячивостта, с която майчиното мляко на Кирил се уподобява с „добър корен“, показва как авторът на житийната повест племенно се слива с тази, която е откърмила неговия учител.

Изказаните съждения намират опора в предсмъртната увереност на Лъв, че неговият най-малък син, с когото той се разделя завинаги в неговата юношеска възраст, не ще остане без подкрепа. Пред разтревожената си жена той казва, че бог щял да даде на 14-годишния Константин такъв наставник, който се грижи за всички християни. Библейско-християнската алегория и тук не е от обикновените. Като се вземе пред вид какво по-нататък се разказва за Константин Кирил, не може да има съмнение, че като е говорил така, Лъв е имал пред вид качествата на сина си. Другояче казано, това означава, че в сложния път на живота преуспява онзи, който не е лишен от дарби. Такова предположение не е без основание, защото Климент заявява, че всичко, предсказано от Лъв, се е сбъднало.

Доколко на Константин Кирил още в семейната среда и от най-ранна възраст била внушена обич към знанието, свидетелствува епичният като замисъл и изпълнение разказ за решението му още на 7-годишна възраст да си избере за съпруга Премъдростта. Това станало, когато управителят на Солунската област събрал всичките девизи от Солун и казал на Кирил, а и на други събрани заедно с него момчета да си изберат съпруги — всеки по свое желание. Не е трудно да се прецени, че вземането на решение по този въпрос не е по силите на едно седемгодишно дете, колкото и умно да е то. Постигнатото нравоучение обаче е внушително — който желае да бъде полезен на обществото, е длъжен още от малък да се отрече от всякакви лични изгоди (в материален смисъл). В много отношения този идеал е в съгласие с правилата на християнската етика, но той означава още, че бъдещият просветител на славяните още от дете е обречен и предопределен да бъде деец на духовното дело. Ето защо, когато след около петнадесет години Константин ще предприеме превода на евангелското слово от гръцки на славянски, в своя знаменит „Проглас“ той образно ще констатира, че онези народи, които нямат собствени книги, са „голи“ — този е най-величавият извод след неговата така ранна „женитба“ с Премъдростта.

Когато Константин съобщил на родителите си какво решение (макар и при един чуден сън) е взел относно бъдещия си живот, с образното слово на Соломоновите притчи, те според Климент му казали: „Сине, пази закона на баща си и не забравяй поуката на майка си!“ Тази повеля — да се пази бащиният закон и да се тачи майчиният завет — може да се тълкува и в посока на християнската нравственост. Обаче като се вземе под внимание вероятната славянска народностна принадлежност на Лъв, на съпругата му и на техния син (те са от същия „род“, към който принадлежи Климент), тогава следва да се приеме, че родителите на Константин са му завещали да бъде и той такъв, каквито са и те. Отново тук историческото дирене е в среща с подтекстовия епически размах на Климентовата мисъл. Историческата внушителност на този размах нараства поради обстоятелството, че житийният текст е бил редактиран от самия Методий: установено е, че Житието е било написано от Климент между 869 и 882 г.

Получил подкрепа от родителите си за своя избор — да има за своя другарка и помощница в живота Премъдростта, естествено е Кирил да е обладан от желание да бъде занапред още по-прилежен. И наистина, щом като бива даден на училищно учение, той преуспява повече от всички. Пътят му към усвояване на знанието обаче не е само гладък — по него има много препятствия и сблъсъци.

Първият сблъсък по този път също е изпълнен с епичен художествен смисъл. Както било по обичая на богатите деца, разказва Климент, веднъж малкият Константин отишъл на лов със соколи. Духнал обаче силен вятър, отнесъл надалече сокола на момчето и то три дни не приело храна, но накрая разбрало, че земните богатства са несъизмерими по стойност с духовните и поради това се зачело още по-дълбоко в съчиненията на Григорий Богослов, в чест на когото създало в лирически стил похвално стихотворение. В тази молитвена стихотворна похвала Константин се обръща към вдъхновения християнски писател и поет Григорий Богослов (330—390) да му помогне със застъпничеството си пред всевишния и той — Константин — да усвои глъбините и тайните на познанието. От гледна точка на средновековния мироглед тия „тайни“ се отнасят най-вече до богословието. Обаче като не се забравя, че съществено място в съдържанието на Пространното Кирилово житие заема просветната мисия на двамата братя сред

славяните, естествено е и в този епизод да се съзрат намеци за бъдещата дейност на Кирил като учител на съплеменниците на своите баща и майка, завещали му никога да не забравя техните съвети и поуки. Тази мисъл има подкрепа в хронологията, която предлага самото житие: молитвената си похвала към Григорий Богослов Константин-Кирил отправя, след като му били дадени толкова важните родителски напътствия.

И все пак на необикновено надарения и разумен за възрастта си Константин не било по силите сам всичко да разбере. Затова той се моли на един вещ познавач на граматиката да му помогне, но получава категоричен отказ, макар и да предлагал на този „граматик“ всичко, което му се полагало като „дял“ от бащино-то наследство.

В тия малки подробности на Житието се съдържат основни белези от художествения похват на Климент. Забележката му, че свръхспособният Константин не е в състояние всичко сам да усвои, го представя като писател, който не желае да „изнасилва“ художествената и житейската правда. От друга страна, в предложението на Константин да даде като „награда“ за усвоената граматика „дела“ от бащиното си наследство има алегоричен смисъл: че с бащиния имот синът ще се подготви и възпита като бъдещ учител на славяните.

При това човекът, който е погребал таланта си и не желае срещу никаква облага да направи своето знание достойние на Константин, е тъкмо г р а м а т и к. А, както се разбира от следващия разказ на Климент, стремежът на бъдещия славянски първоучител да усвоява граматическото изкуство не е случаен и още по-малко мимолютен. За своето време Константин е бил необикновен полиглот: знаел езиците на всички съседни на Византийската империя народи — латински, арабски, еврейски, славянобългарски, най-вероятно негов бащин и майчин език. Значението на еврейския език е отбелязано в самото житие. Като се върнал от мисията си в Хазария (859 — 860 г.), Константин разчел свещен еврейски текст върху чаша, съхранявана в катедралната църква „Св. София“.

Но това става сетне, когато Константин е вече в зряла възраст. Когато се моли на самоотказалия се от знанието си граматик, той е още юноша. Тогава той едва ли е знаел повече от гръцки и българославянски. И именно това двуезичие (плод на етническото общуване и смесение между гърци и български славяни), е, както изглежда, движещата пружина на така силно изявената в поведението на Кирил „граматическа чувствителност“. Тази страна от характера на Константин-Кирил в голяма степен обяснява неговата смела борба срещу триезичната догма, неговото демократично и хуманистично поведение при спора с латинските богослови във Венеция през последните месеци на 867 г. И ако Климент не е изяснил всичко, ако е пропуснал някои подробности, чиято липса сега толкова много затруднява историческото търсене, това се дължи на обстоятелството, че когато е съставял своя жизнен разказ, той не е писал нито протоколен отчет, нито съвременно художествено произведение, а ж и т и е, което, макар да е далеч от съвременните представи за художественост, все пак може да бъде наречено и епическо сказание.

* * *

Каквото и да се случва — каквито и затруднения да изникват, бащиният закон и майчиният завет съгряват винаги сърцето на Константин. Ако граматическото познание му е отказано в Солун, ако в Цариград той получава образование по византийската учебна програма, това не му пречи (напротив — помага му) чрез осмисляне на придобитото „странично“ знание да направи след около десетилетие славянския език равносложно писмено и художествено средство в сравнение с вековната гръцко-византийска литературна традиция. Върху тази плоскост образът на Константин-Кирил Философ наистина се откроява във величе-

свѣнатa рамка на необикновеното и непостижимото — от глѣдна точка на еже-дневния делничен живот.

Като последица от проявения още в Солун интерес към граматиката не е за пренебрегване известието, че като пристигнал в Цариград, Константин се заел най-напред с изучаване на тази научна дисциплина, макар че и самата учебна програма на Магнаурската школа е налагала и изисквала така да бъде. Това програмно изискване е съвпадало с желанието на самия Константин, което се потвърждава от факта, че след като сам той станал преподавател в Магнаура, учел на граматика туземци и чужденци. От тази засвидетелствувана в Житието подробност до мисълта, че Константин е искал да изучи граматиката с оглед да усвършенствува и да постави на систематични научни основи и знанията си по българо-славянски език, дистанцията не е много голяма. Впрочем сам младият философ дава основания за такъв извод. Когато завършил образованието си, логотетът (министър-председателят) Теоктист му предложил да го ожени за своя богата кръщелница и му казал, че този брак ще му бъде полезен, защото чрез него ще може и стратег да стане. Константин обаче отказал и заявил, че такъв дар е скъп за ония, които го желаят — сам той чрез науката ще търси *прадядовската си чест* и така ще се обогати. В същност тази „прадядовска чест“ е еквивалент на завещанияте от родителите на Константин „*бащин закон и майчин завет*“. Нещо повече дори. Предложението на Теоктист да ожени Константин за кръщелницата си и е като че ли опит славянинът да бъде сроден с гърците. Аргументът пък с търсене на „прадядовската чест“ е указание, че славянинът се оказва неотстъпчив — какъвто си е по род, такъв ще си остане.

И още — какво е това бягство и укриване край Босфора (за което осведомява Климент) тъкмо когато искали да обвържат Константин с административно-държавни задължения? Не съвпада ли това бягство с времето, когато у младия учен изцяло съзрява мисълта да създаде своето славянобългарско писмо? Изглежда, че така е било, понеже именно след тази „доброволна самоотлъчка“ Константин става преподавател по философия, която преподава на туземци (гърци) и чужденци (вероятно и славяни). Обстоятелството, че още в началото на моравската просветна мисия Кирил и Методий са имали подготвени „споспешници“ (помощници), които са умеели да четат и да пишат на славянски и което е съвсем сигурно и на гръцки, е достатъчно да убеди, че подготовката на тези просветени мъже не е започнала след, а далече преди идването на моравското пратеничество в Константинопол.

* * *

Преди да замине за Моравия, Константин Философ има поредица от положителни прояви. Най-съществено негово дело от този порядък несъмнено е проповедта му на славянски език и със славянски книги по долината на р. Брегалница. За тази дейност пряко говорят „Успение Кирилово“ и „Солунската легенда“, които съвременното историческо литературознание свързва непосредствено с личностите на Климент („Успението“) и Кирил („Легендата“). Като се вземе под внимание документираната склонност на Константин-Кирил Философ да говори и да се изразява с притчи, „Солунската легенда“ има много качества да бъде определена като „последна притча“, изказана от Кирил наскоро преди края на живота му, когато според текста на Пространното житие той вещателно казал: „*Не блях, бидох и съм во веки!*“, като при това „уточнил“, че от деня, когато вече няма да го има на света, той не ще бъде на никого слуга — нито на царя, нито на когото и да било друго. Грък по народност е нямало защо по такъв начин да се „жалва“.

Както по всичко изглежда, своята проповед със славянски книги по долината на р. Брегалница Константин е извършил без императорско разрешение и пат-

риаршеска благословия, което и обяснява защо този толкова важен епизод е отминат с мълчание в съставеното в Моравия Пространно житие. В Моравия не е било необходимо и още по-малко удобно да се говори за просветната дейност на братята между българските славяни: през 70-те години на IX в. политическите и военните отношения между България и Моравия не са били от най-благоприятните. Но когато Климент са завърща в България в 885—886 г. и особено след заседанията на Преславския църковен и държавен събор от 893 г., който постановил българославянският език да замести навсякъде в културната и писмената практика гръцкия, за народностната принадлежност на Константин-Кирил и за неговата първоначална проповед с новото писмо сред българските славяни е можело да се говори и пише свободно и без ограничения. И Климент още в първото изречение на „Успението“ нарича Кирил „българинъ родомъ“ и изрично уточнява, че е проповядвал по долината на Брегалница. В 868—869 г., когато е създал своята алегорична „Солунска легенда“, Константин-Кирил не е можел да разкаже за това пряко — и затова той създал една своя митологизирана автобиография, която може да бъде разчетена само в системата на комплексен анализ на основните исторически извори и литературни паметници, отразяващи живота и подвизите на славянските първоучители.

В своите твърдения за проповед на Константин Кирил по долината на р. Брегалница Климент Охридски не е сам. Негов „помощник“ е Черноризец Храбър, който в спора си с гърците за правото на славянската писменост свободно да се развива използва имената на славянските първоучители като „доказателство“ за богоустановения характер на новото писмо. Неговите толкова силни изречения от този вид остават от гръцка (византийска) страна без отговор — а това означава, че той е казал истината. От друга страна, в продължение на два века (IX и X) във византийската историография за двамата братя няма нито дума. Мълчи за тях в пространното си и съдържателно послание до българския княз Борис I от 866 г. — за това, какви са задълженията на един християнски княз — и учителят на Константин-Кирил в Магнаурската школа и негов приятел (според данни на римския писател Анастасий Библиотекар) патриарх Фотий. За несъгласието на византийската държавна и църковна власт славяните да славят бога на своя език свидетелствува и един стих от „Азбучната молитва“, която заедно с „Прогласа към евангелието“ има основание да бъде посочена като произведение на Константин-Кирил Философ. Този стих гласи: „Избави ме, господи от фараонска злоба!“.

Обикновено се твърди и приема, че стихотворната „Азбучна молитва“ била произведение на Константин Преславски. Това е малко вероятно, защото този Константин в България от никого не е бил гонен и преследван, а само му е било помагано. Опитът на княз Владимир (889—893) да възстанови езичеството има характер на социално-политически палиатив, за да бъде той „фараонът“, за който се говори в стихотворението. При това Константин Преславски не може да следва името на двама учители — Константин-Кирил и Методий, докато стихът „Вървя по стъпките на учителя, името и делото му следвайки“ е напълно подходящ да излезе изпод перото на Константин-Кирил. Така той се е уподобил на император Константин Велики, който със своя Милански едикт от 313 г. обявил християнската религия за равноправна с другите вероизповедания в обширната Римска империя, поради което бил признат от християнската църква за светец. Създал новото писмо, Константин-Кирил е имал високото съзнание, че чрез него въвежда в орбитата на тогавашната култура и многоплеменния славянски народ — както се изразява в Похвалното си слово за Кирил Климент Охридски. Кирил е съзнавал още, че чрез писмото си изравнява славяните в културно отношение с всички просветени народи и затова не е израз на нереално самомнение съпоставката, която прави между императора и себе си. При това император Константин

Велики е и *учител*, защото с неговата санкция през 325 г. първият вселенски църковен събор в Никея приема и днес намиращия се в сила „Символ на вярата“.

Косвено, но със силата на пряко указание за проповед на Кирил по долината на р. Брегалница се възприема от съвременното тълкуване и разговорът, който, преди да замине за Моравия, Константин Философ води с император Михаил III и неговия вуйчо кесаря Варда. След като получава „заповед“ да замине на проповед в тази славянска страна, Константин пита дали тамошните славяни имат свои букви. Отговорът е — такива букви те нямат. След тази „вест“ Константин задава нов въпрос — кой може да пише беседа върху вода и да не си спечели еретическо име. Това означава, че такава име той веднъж вече си е спечелил. Успокояват го обаче — каквото той „поиска“ от бога, то ще му бъде дадено. Константин все още се колебае, но му било пояснено, че дядото и бащата на императора Михаил били търсили писмо за славяните, но не успели да го намерят.

Тогава Константин веднага съставил славянската азбука и започнал да превежда евангелието от Йоана: „*В началото беше словото.*...“ Анализът е пред важна факт, че бързината, с която Константин съставя писмото, не означава нищо друго освен това — писмото в същност е било готово, нужно е само то да бъде признато. От своя страна това признание е било израз и на съгласие Константин да търси „прадядовската си чест“: именно така се възприема уточнението, че бащата и дядото на цариградския император уж били търсили славянското писмо. Както бе отбелязано, млчанието на патриарх Фотий за двамата братя в посланието му до княз Борис е знаменателно. Затова и опитите на някои изследователи да пренежат вестта на Пространното житие като исторически достоверна са неоснователни.

Но преди да замине за Моравия, Константин ходи на проповед и с дипломатически поръчения в две други съседни на Византия държави — в Арабския халифат и в Хазарския хаганат. От особен исторически интерес е пътешествието до Хазарската земя. Преди да пристигне там, Константин отсяда за известно време във византийския Херсон на днешния Кримски полуостров. Тук той можел за съвсем кратко време за изучи еврейски език и да преведе от еврейски на славянобългарски „осемте части“ на граматиката. В старобългарската кн и книна има съчинение с такова заглавие, специално изследвано от акад. *Емил Георгиев* (Кирил и Методий — основоположници на славянските литератури. С., 1956, с. 68 и сл.) и смятано за въпросния Кирилов превод. Обстоятелството, че това съчинение е опасно в старобългарски превод, потвърждава наблюдението, че когато се е занимавал с граматически въпроси, Константин Кирил е свързвал тия занимания със славянския език, който всякога и неотменно е бил неговата главна грижа.

Преводът на „осемте части“ на граматиката е израз на голямото желание на Константин изучаването на славянския език да бъде поставено на научни начала: разбира се, дотолкова, доколкото тогава науката за езика е била развита. В подкрепа на това заключение е оценката на Климент, че с превода на *осемте части* на граматиката Константин бил *обогатил своя разум*. И наистина, когато западнокристиянските духовници-триезичници укорили остро Константин, че бил създал писменост на език, който нямал зад себе си никаква традиция, той така убедително отговорил, че и сега неговите думи покоряват с правотата и демократизма си.

В таврическият Херсон става и друго „филологическо чудо“. Тук Константин намерил евангелие и псалтир, написани с „роски букви“. Кирил бързо усвоил този „роски език“ — и това е едно указание, че този език е бил вероятно славянски, като за негов писмен израз са били ползувани гръцки букви, поради което Кирил лесно разграничил гласните от съгласните и установил силата на речта с „оглед на своя говор“, след което започнал веднага да чете. Това от своя страна е ново

потвърждение на гледището, че Константин е съставил своето славянско писмо преди 859 г. и че вече е бил проповядвал с него по долината на р. Брегалница.

Така чрез своите почти незабележими детайли Пространното житие на Константин-Кирил улавя и възпъчва според правилата на християнската църковна белетристика големите и трудни проблеми на една народностна епика, чието друго име е славянски културен прогрес, подгрят от писменото слово на славянобългарите.

* * *

След като в Херсон открива като истински учен-археолог и мощите на погубения римски първосвещеник Климент I, които след няколко години толкова много ще му послужат в Рим, и като преодолява низ от попътни препятствия, Константин най-сетне пристига в Хазария. Тук той в дълъг спор сразява редица противници на християнството — главно юдеи и мюсюлмани. За Кириловия биограф този успех е много важен — той е указание за величието на славянския първоучител като познавач на важната наука на своето време — богословието. От своя страна това познание го представя в изключително положителна за времето светлина — че той е правоверен. Като се припомни диспутът във Венеция, където Константин бил обвинен едва ли не в еретичество, да се набляга върху неговото „правоверие“ е било от най-съществено значение.

По време на едно от пренията в Хазария Константин бил запитан какъв е неговият сан, за да бъде поставен на съответно място на ханската трапеза. Константин отговорил, че имал дядо, който бил много богат, стоящ близо до царя. Но този толкова много почитан мъж се отказал доброволно от оказваните му почести, поради което царят го прогонил и той отишъл в чужда страна, обяднял и там родил Кирил, който сега се трудел да възстанови прадядовската си чест, обаче като Адамов внук мъчно постигал целта си. Тук има външни отгласи от библейския разказ за „първочовека“ Адам и за неговия „първороден грях“, но заедно с това и автобиографични черти от живота на самия славянски първоучител, главната от които е проповедта на славянски език и със славянски книги по долината на р. Брегалница — проповед, която била преустановена против желанието на Константин. С други думи казано, славяните все още не са се изравнили културно с другите народи, но това рано или късно ще бъде постигнато. И когато това намерение било осъществено, в „Похвалното слово“ в чест на учителя си Климент ще нарече Константин-Кирил „трети извършител на божие усмотрение“, т. е. създател на третата класическа литература на народен език в Европа — старобългарската (старославянската).

Верността на предложенния анализ има своето начало в казаното от Константин при разговора с логотета Теокист. Както бе посочено, и тогава той (за пръв път) заявява, че ще търси „прадядовската си чест“ и така смята да се обогати. Отговорът в хазарската столица е продължение и доразвитие на същата мисъл, но след като за нейното осъществяване са били направени няколко стъпки.

* * *

Спорът в столицата на хазарския хаган е завършил. Макар и недокрай твърдо, хазарският държавен глава отдава право на Константин. Но той като демократ и привързан към правдата не смята, че всичко е постигнал и затова пита — ако има още нещо неясно — нека бъде оборен. Забележително е, гдето Константин си представя, че може да бъде победен. Така може да разсъждава само личност, която уважава чуждите мнения. Така че и този пункт от Пространното житие е съществен шрих към монументалния епически портрет на Кирил, който Климент

вае не толкова преднамерено, а като върви по пресните следи на събитията, поради което и той самият се извисява в представата на потомството като човек и творец.

Започва раздялата с Хазария. Двеста души се покръстват, двеста пленници (поданици на византийския император) биват освободени и Кирил поема обратния път към Константинопол, който естествено минава пак през таврическия Херсон. Тук славянският първоучител се проявява като действен и енергичен културен строител. Той успява да убеди местното „фулско племе“ да се откаже от езическото почитание към едно дърво, наричано „Александър“ — име, което акад. Иван Дуйчев тълкува като *покровител на мъжете* (Сб. хиляда и сто години славянска писменост. С., 1963). Разговорът на Константин с фулското племе е така свободен, толкова интимен и откровен, поради което се налага убеждението, че той се среща с тях хора не за пръв път, защото им казва съвсем свойски: „Елините са отишли във вечната мъка, загдето като на бог са се кланяли на небето и земята — а това са велики творения. А би ли трябвало да се обожествява едно дърво. . . , предназначено за огъня?“ И с още много „сладки думи“ философът успял да придума фулци да се откажат от идолопоклонството си, дори накрая техният с т а р е й ш и н а му се поклонил. Може би „роският език“, който Константин така бързо и леко усвоил при първото си посещение на Херсон, е бил говорен от фулското племе. Фулският народ твърде много прилича на славянско племе, щом като неговият ръководител е бил „старейшина“.

* * *

Като се припомни, че след завръщането си от Хазария Константин престоял във византийската столица около година и малко повече, естествено и обяснимо става защо моравският княз Ростислав (846—870) се обърнал към държавната и църковната власт във Византия да му бъде изпратен славяноезичен и славянски писмен учител. Допустимо е за Кирилова проповед на славянски език княз Ростислав да е научил по два пътя: първо е чул за неговата проповед по долината на р. Брегалница, а след това — за извършеното от него на Кримския полуостров. Така че, пристигнали в Константинопол, моравските пратеници са знаели какво искат и кой им е нужен. Доказателство за това е твърдението на императора, че освен Константин никой друг не бил в състояние да изпълни искането на моравския княз. Така се създава благоприятна обстановка и Константин получава официална благословия за разпространение на своята новосъздадена азбука.

И в Моравия (макар там да е бил подкрепян от държавната власт), както навсякъде другаде, Константин-Кирил се сблъскал с големи затруднения, в превъзмогнатата на които се разкрива откъм нови страни неговата борческа и целестремна личност. Там той си спечелва световна слава не защото е трябвало да даде отпор против езическото съзнание на тамошните славяни (тази негова дейност е била облекчена от съдействието и намесата на държавата), главните противници, срещу които е трябвало да се бори, са били триезичниците, опитали се чрез задкулисни действия да оспорят правото на славянската писменост да съществува направо с литературите на евреи, гърци и римляни. Условиата за работа не са били от най-благоприятните, но като осмисля оптимистично някон от старозаветните идейно-теоретически концепции, намиращи практическо приложение в неговите културно-просветни усилия, Константин цитира пророк Исая (гл. XXXI, стих 4): „И според предсказанието на пророка ушите на глухите се отвориха да чуят евангелското слово и езикът на гъгнивите стана ясен.“ Сми-сьлт на тази констатация е съвсем конкретен: без свое писмо славяните са били „глухи“ и „гъгниви“. Тъй че приспособяването на библейското слово към кон-

кретната историческа действителност от средата на IX в. също зазвучава епически-величествено.

Надалеч от близки, заобиколен от врагове, на Константин никак не е било лесно да се предпазва от явни и тайни интриги. Затова неговата борба с немско-латинското духовенство е много сполучливо сравнена с неравната наглед, но с епическа сила спечелена битка от библейския цар Давид с инородците (в този откъс от Житието се намеква за единоборството на овчаря Давид, бъдещия цар, с филистимския великан Голиат). Само с една най-обикновена прашка и преметната през рамо торбичка, пълна с валчести камъни, Давид излиза на бой с Голиат, въоръжен от своя страна с лък, стрели и меч — най-съвършените бойни средства тогава. Голиат високомерно се надсмива над дързостта на Давид, но той не му обръща внимание, поставя в прашката си объл камък, прицелва се, улучва Голиат в челото и той — зашеметен от удара — пада на земята. Притичал веднага, младият евреин отсича главата на противника си със собствения му меч, на който я набучва, тържествено я издига, за да я видят и двете воюващи страни. По военните правила на времето евреите печелят сражението и филистимците се разбягват.

Подобно на праведния цар Давид, според библейското предание автор на Псалтира, и Константин води бой с много по-силни от себе си врагове, но и той побеждава — тъй като на негова страна е правдата, отъждествявана според схващанията на Средновековието с „божието благоволение“. Подобно на Давид, макар и неизвестен, когато идва в Моравия, Константин работи така, та неговото име остава паметно за векове, докато споменът за неговите противници е спомен на позора.

* * *

Величието на славянския първоучител достига своя най-висок връх във Венеция, където с проникновено слово и нова мисъл той отстоява дейността си да учи на славянски език. Във Венеция свещениците-триезичници налитат върху Кирил като врани на сокол, без обаче поради ограничеността си да съзнават с кого са се срещнали. И затова като гръм от ясно небе над тях заплъщават противовъпросите на Константин (след като го обвинили, че е нарушил традицията божието име да се слави само на три езика: еврейски, гръцки и латински) — дали бог не изпраща дъжд еднакво на всички, също така слънцето не свети ли еднакво за всички и не дишат ли всички хора еднакво въздух. Затова е окачествена като нечовешка тезата, че бог трябвало да бъде прославян само на три езика. „Че ние познаваме — казва Кирил — много народи, които разбират книгите и които славят бога на свой език. Известни са следните: арменци, перси, авазги, грузинци, сугди, готи, авари, тирси, етиопяни, сирийци и мн. др.“

Арменците са поставени на първо място не поради случаен мисловен произвол. Техният първоучител Месроп Маштоц е създател не на две азбуки (както Кирил—автор и на кирилицата, и на глаголицата, както може да се заключи от някои данни на Похвалното слово за двамата братя), а на три писмени системи — арменска, грузинска и тази на авазгите. Константин, който е ходил с проповедническа и дипломатическа цел сред араби и хазари, не е можел да не знае това. Лък и аморийската императорска династия, при която той съставя писмото си, е бил от арменско потекло. Освен това и през IX в. „едната половина“ (западната) на Армения е била във византийските предели. Ето защо не бива да учудва, че между глаголицата и арменската азбука има някои външни графически сходства. Не е можел да не знае Константин и за превода от гръцки на готски език от епископ Улфила, превел на готски Библията през IV в.— още повече, че готите,

за които е бил предназначен този превод, са живели в днешните български земи, обект на внимание от страна на Константин, защото в тях е било началото на неговата „праядовска чест“.

* * *

След такива необорими възражения враговете на Константин замлъкват по-срамени и той тържествено бива посрещнат от папата в Рим. И там, както навсякъде, славянският първоучител постига триумф след триумф. Не само че първосвещеникът го удостоява с лично уважение, като го посреща извън стените на Рим (причината поне на първо време била, че Кирил носел мощите на Климент I, открити в Херсон), много по-важно е, че след това славянските книги били признати за боговдъхновени и с тях се извършва божествена служба в редица римски храмове. По нареждане на папата епископите Формоза и Гаудерих посвещават в църковни свещенослужителски чинове някои от учениците на Константин. За да чуят мъдрото и напътствено слово на славянския учител, при него идват мнозина римляни. Както и в Хазария, и тук той оборва твърденията на един евреин, според когото Христос още не бил дошъл. Чрез подробни хронологически изчисления Кирил доказал на евреина обратното: че от Христовото идване до времето на спора били изминали 869 години.

Какво повече! Рим, седалището на „божите наместници“ на земята, се прекланя пред подвига на Константин-Кирил като славянски учител, признава го, узаконява го — независимо дали това е по угодата му или не, дали тази постъпка е докрай нравствено и исторически осъзната. Гордият Рим се смирява, за да се изпълни препоръката на Псалмопевеца: „Пейте, Господу, цяла земя!“

Трудовете и пренията на Константин-Кирил почти нямат чет и брой. От такъв мащаб е постигнатото от него. Затова като тържествен епически акорд прозвучава и завършекът на Кириловото житейско битие. Както бе вече посочено, предчувствайки края си, приел вече схимническото име Кирил (с което ще остане в историята), във формата на епически реквием първоучителят на славяните казва: *„От сега аз не съм служител нито на царя, нито някому другиму на земята, а само на Бого-вседържителя: не бях, бидох и съм во веки!“* Самооценката е по епически мащабна и блестяща. Константин-Кирил Философ се прощава с живота, уверен, че завинаги ще остане в него.

* * *

Такъв е образът на Константин-Кирил Философ, изваян от неговия талантлив и предан ученик Климент Охридски както в разгледаното тук Пространно житие, така също и в Пространното житие на Методий, в двете похвални слова — едното отделно за Константин и другото общо за двамата братя. Тържествена епическа прослава за братята е и църковнопесенната служба в чест на Кирил, също произведение на Климент Охридски, бележития създател на документален и художествен епос за славянските първоучители — творения, чрез които самият той заема своето единствено място сред първотворците — художници на славяно-български език.